



JERZY FLAGA\* – LUBLIN

**[Recenzja]:** Rafał Stanisław Nawrocki, *Eques Polonus. Rycerski pomnik nagrobny w sztuce polskiej XVI wieku jako wyraz stanowego prestiżu szlachty*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2021, ss. 326, ISBN 978-83-7306-990-9

Praca składa się ze wstępu, trzech rozdziałów merytorycznych, zakończenia, wykazu skrótów, bibliografii, streszczenia w języku angielskim, aneksów, ilustracji, spisu ilustracji, indeksów – osobowego oraz nazw geograficznych i administracyjnych. Jest to książka z pogranicza pracy merytorycznej i albumu. Określam ją w ten sposób, gdyż jedną trzecią jej objętości wypełnia 115 ilustracji związanych z treścią publikacji. Jedną z nich, przedstawiającą fragment nagrobka Mikołaja i Piotra Firlejów w kościele Dominikanów w Lublinie, umieszczono na okładce książki.

W krótkim wstępie (8 stron) Rafał Stanisław Nawrocki, wychodząc od czasów króla Zygmunta Starego, omawia po kolei dzieje kształtowania się typu renesansowego nagrobka rycerskiego. Jego zdaniem problematyka powyższa stanowi niezwykle ważną i frapującą przestrzeń w badaniach nad nowożytną sztuką polską. Następnie przypomina, że pierwsze renesansowe nagrobki rycerskie powstały na ziemiach polskich w latach 30. XVI wieku. W kolejnych latach ich popularność wzrastała i to w obu podstawowych grupach społecznych, tzn. wśród członków rodów magnackich i w obrębie bogatej szlachty. Autor dodaje też, że renesansowe nagrobki rycerskie wcześniej stały się przedmiotem zainteresowań historyków sztuki, czemu sprzyjał wysoki poziom artystyczny wielu ówczesnych dzieł. Towarzyszyły temu także naukowe opracowania, które były publikowane. R.S. Nawrocki zauważa także, że w obszarze zainteresowań badaczy polskiej rzeźby renesansowej znalazły swoje miejsce szczególnie dwa zagadnienia – stylu oraz kultury artystycznej. Zdaniem autora nowy etap w badaniach nad analizowaną problematyką przyniosły lata 50. XX wieku, a szersze jej omawianie w publikacjach nastąpiło dopiero w latach 70.

\* Jerzy Flaga – prof. historii, emerytowany pracownik Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II

e-mail: [jurek.flaga@gmail.com](mailto:jurek.flaga@gmail.com)

<https://orcid.org/0000-0003-4817-677X>

tego wieku, natomiast szczególnie cenne prace, w których uwzględniono zabytki także z Kresów Wschodnich, powstały w początkach XXI stulecia. W drugiej części wstępu autor przybliży krótko cel jego obecnej publikacji, rodzaje i typy podejmowanych w niej zagadnień oraz sposoby w jakie to uczynił.

Rozdział pierwszy pt. *Nagrobek rycerski jako zjawisko historyczne i artystyczne* jest bardzo rozbudowany, podjęto i omówiono w nim 10 szczegółowych kwestii z zakresu tytułowej tematyki rozdziału (s. 13-104). Dla poznania tej problematyki zasygnalizuję i przywołam wszystkie owe zagadnienia w ich dosłownym brzmieniu. A oto ich tytuły: *Pod znakiem mody maksymiliańskiej; Stare i nowe motywy w przedstawieniach rycerzy w plastyce nagrobnej ostatnich dekad złotego wieku; Rex armatus. Strój koronacyjny w renesansowych pomnikach nagrobnych na Wawelu; Renesansowe uzbrojenie ochronne; Broń sieczna; Chorągiew; Przyłbica; Inne atrybuty rycerskie; Programy heraldyczne; Inskrypcje nagrobne; Wnioski*. Treść przywołanych kwestii jest nad wyraz interesująca, pokazuje bowiem z jak wielu części składał się ówczesny nagrobek rycerski. Poznanie go, a także wiedza o nim bardzo poszerza naszą znajomość ówczesnego programu ikonograficznego. Okazuje się, że ważnym elementem pomników nagrobnych były również inskrypcje, dzięki którym – jak pisze autor – treści wizualne wiązano z konkretnymi osobami.

Rozdział drugi mimo tego, że jest poświęcony bardzo doniosłej i rozległej problematyce (*Rycerskie obyczaje pogrzebowe w Polsce a rzeźba nagrobna*) jest znacznie skromniejszy rozmiarami od poprzedniego, ograniczono go tylko do trzech paragrafów (s. 105-136). Z bogatej tematyki nagrobnej wybrano i omówiono w nim tylko dwie kwestie – ceremonie pogrzebowe (*pompa funebris*) i przykład (*exemplum*), które zwieńczono tekstem wniosków. Nie komentując całego rozdziału, zacytuję jedynie fragment, który mówi o tym, jak autor rozumie owo bliżej nieokreślone hasło *exemplum*. Znajdziemy tam następujący tekst wprowadzający:

Wizerunek nagrobny rycerza pełnił funkcję dydaktyczną. Miał upamiętniać cnoty i czyny zmarłego za pomocą atrybutów, personifikacji oraz inskrypcji. Pełnił funkcję wzoru i zachęcał do naśladowania. Idea ta została jasno wyrażona w napisie z nagrobka Feliksa Szeńskiego, którego autor mówi o wojewodzie płockim, że stał się jako „defunctus posterorum exemplo”. Tego typu idealizacja, stawianie zmarłego żywym przed oczy jako przykład do naśladowania, była typowym zabiegiem występującym w ówczesnej literaturze parenetycznej (również funkcyjnej) i była zgodna z regułami stosowanymi w retoryce. W czasach renesansu niemal wszyscy polscy pisarze zajmowali się w mniejszym lub większym stopniu zagadnieniem wzorów oraz wzorców osobowych. Można więc powiedzieć, że kultura staropolska była tą ideą prześiąknięta (s. 121).

Podobnie jak w rozdziale drugim, również w rozdziale trzecim podjęte zagadnienie problematyki nagrobnej, zgodnie z przyjętym założeniem, jest rozważane na przykładzie Polski „renesansowej” (*Kultura rycerska w renesansowej Polsce a plastyka sepulkralna*). Wyróżniono w nim i omówiono pięć następujących kwestii (przywołuję je w dosłownym brzmieniu): *Tradycje rycerskie a renesansowa sztuka wojenna; Etos rycerski a społeczność szlachecka w szesnastowiecznej Polsce; Miejsce cnoty w rycerskim systemie wartości; Rycerska sława; Miles Christianus*

*i obrońca chrześcijaństwa*. Po zapoznaniu się z owymi pięcioma zagadnieniami można odnieść wrażenie, że nie odnoszą się one do analizowanej problematyki nagrobnej. Jest to jednak błędne przekonanie, ponieważ bardzo poszerzają one tematykę, co więcej, każda z nich w innym zakresie.

W zakończeniu, oprócz powtórzenia w dużym skrócie treści pracy, autor dodatkowo formułuje dwa stwierdzenia, które zasługują na powtórzenie, chociaż do podstawowej problematyki odnoszą się tylko pośrednio. Pierwsze z nich dotyczy strony militarnej obowiązującej wówczas w Rzeczypospolitej i brzmi następująco:

Uzbrojenie poszczególnych formacji wojsk polskich bardzo się różniło między sobą. Przedstawienia nagrobne ciężkobrajnych kopijników nie mogą być traktowane więc jako obraz polskich sił zbrojnych w XVI wieku (s.170).

Drugie stwierdzenie odnosi się do genezy, uwarunkowań i czasu trwania renesansu na ziemiach polskich. Czytamy na ten temat takie słowa:

Długie trwanie form renesansowego nagrobka rycerskiego w Polsce nie było wyłącznie efektem mody, która ewidentnie się przyjęła i rozpowszechniła na naszych ziemiach. Prozaiczna chęć naśladowania osób będących na szczytach władzy miała z pewnością pewne znaczenie, ale popularność tego typu pomników wynikała bardziej z czynników politycznych, społecznych, emocjonalnych i kulturowych (s. 170).

Podsumowując powyższe rozważania na temat omawianej książki, powtórzę, że publikacja nie tylko wzbogaca naszą wiedzę na temat rycerskich pomników nagrobnych, ale jawi się jako nowy sposób ujmowania tej problematyki w ramach historii sztuki, a nawet szerzej – w ramach kultury polskiej. Nie należy też zapominać, że walory publikacji są podnoszone także przez dołączone do niej ilustracje, i to w dużej liczbie (115), o czym nie zawsze pamiętają współcześni badacze. Książka jest równocześnie pracą naukową i albumem, co obecnie nie jest częste w ukazujących się wydawnictwach. Publikowanie tego typu prac należy nie tylko zauważyć, ale usilnie zabiegać o powstawanie kolejnych studiów o podobnym charakterze, znacznie wzbogacając one bowiem współczesną historiografię.

Słowa kluczowe: pomnik nagrobny; śmierć; *pompa funebris*; inskrypcje; renesans; rycerstwo